

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهیافت

سال نوزدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۴۰۴

صفحه ۵۴ تا ۷۹

بررسی جایگاه اشتغال زنان به خانهداری در سیاستگذاری‌های جمهوری اسلامی ایران

فریبا سنجری مقدم * گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

روح‌الله رئیسی

عضو هیأت علمی (مربی)، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

حبیب‌الله آذریان

چکیده

در حال حاضر، خانهداری اصلی‌ترین فعالیتی است که بیش از ۶۰ درصد زنان متأهل در ایران به آن اشتغال دارند؛ فعالیتی که از منظر عرفی و فرهنگی، بیشتر زنانه تلقی می‌شود. این مقاله با طرح این پرسش که «خانهداری چه جایگاهی در سیاستگذاری‌های جمهوری اسلامی ایران دارد و آیا زنان خانهدار به مثابه نیروی شاغل شناخته می‌شوند؟» به بررسی رابطه میان نگاه حقوقی، فقهی و سیاستی به اشتغال خانگی زنان می‌پردازد. فرضیه مقاله بر این اصل استوار است که خانهداری، با توجه به نقش مؤثر آن در مدیریت حوزه خصوصی و بازتولید اجتماعی، فعالیتی مولد و نه مصرفی به شمار می‌رود و لازم است سیاست‌های حمایتی مشخصی برای به رسمیت شناختن آن به عنوان شغل اتخاذ شود. در این راستا، مقاله بر پایه رویکرد فقه امامیه و با تحلیل اسناد حقوقی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که گرچه مبانی فقهی و قانونی به صراحت خانهداری را واجد ارزش اقتصادی و شغلی می‌دانند، اما در عرصه سیاستگذاری، خانهداری اغلب در موقعیتی مبهم قرار گرفته و زنان خانهدار عملاً به عنوان نیرویی غیرفعال و غیرمولد بازنمایی شده‌اند. این پژوهش با بهره‌گیری از روش کیفی و رویکرد کتابخانه‌ای، با جمع‌آوری و تحلیل اسناد حقوقی، متون فقهی و داده‌های سیاست‌گذاری، تلاش دارد این گسست میان مبانی نظری و عملکرد نهادی را آشکار سازد. یافته‌های مقاله بر ضرورت بازنگری در سیاست‌های حمایتی، بازتعریف خانهداری به عنوان شغل، و طراحی سازوکارهای حقوقی و اجرایی برای ارتقای جایگاه اجتماعی و اقتصادی زنان خانهدار تأکید دارد.

کلیدواژه: خانهداری، زنان خانهدار، کار خانه، اشتغال زنان، سیاستگذاری اشتغال.

* نویسنده مسئول: fariba.sanjari@pnu.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۰۲/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۶

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 19, No.70, Spring 2025, P 54-79

rahyaftjournal.ir

Reframing Housework as Employment: A Legal and Feminist Analysis of Domestic Labor in Iran

**Fariba Sanjari
Moghaddam** *

Department of Law, Payame Noor University,
Tehran, Iran

Rouhollah Raisi

Assistant Professor, Department of Islamic
Jurisprudence and Legal Foundations, Payame
Noor University, Tehran, Iran

Habibollah Azarian

Faculty Member (Instructor), Department of
Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Abstract

Housework remains the dominant activity among over 60% of married women in Iran, yet its recognition as formal employment remains highly contested in both legal and policy frameworks. This study explores the following research question: What is the legal and policy status of housework in the Islamic Republic of Iran, and can housewives be considered employed? The central hypothesis posits that housework, as a fundamental contributor to household management and social reproduction, constitutes a productive activity and thus should be formally recognized and supported. Drawing on Islamic jurisprudence and feminist theories, the study argues that while Islamic legal thought

---

* Corresponding Author: fariba.sanjari@pnu.ac.ir

How to Cite: Sanjari Moghaddam, F., Raisi, R., Azarian, H. (2025). Reframing Housework as Employment: A Legal and Feminist Analysis of Domestic Labor in Iran, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(70), 54-79.

Received: 27/12/2024

Accepted: 18/05/2025

acknowledges the economic value of domestic labor—entitling women to compensation such as *Ojrat al-Mithl*—post-revolutionary policymaking has failed to provide institutional support for housewives. Using qualitative content analysis of laws, religious texts, national development plans, and scholarly literature, the findings reveal a significant disconnect between theoretical endorsement and practical implementation. The study concludes that redefining housework as legitimate employment is a critical step toward gender justice and recommends integrating legal protections, social insurance schemes, and policy mechanisms to formally support housewives.

Keywords: Housework, Gender justice, Islamic jurisprudence, Social policy, Feminist theory, *Ojrat al-Mithl*.

Introduction

Housework, though historically marginalized in labor discourses, plays a vital role in economic reproduction and social cohesion. Feminist theorists have long emphasized how unpaid domestic labor contributes to systemic gender inequality by devaluing women's contributions within the household. In Iran, despite a cultural and religious emphasis on the family, housework continues to be socially feminized and legally ambiguous. The present study investigates the legal status of housework and whether women engaged in it can be recognized as workers deserving institutional support. It further seeks to bridge feminist critiques with Islamic jurisprudence, arguing that the two paradigms may offer complementary insights into revalorizing domestic labor.

Materials & Methods

This research adopts a qualitative approach rooted in documentary and content analysis. Primary sources include the Iranian Civil Code, national development plans from 1989 to 2028, religious jurisprudential texts such as *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*, and official reports by policy think tanks and parliamentary research centers. Secondary sources include feminist theory texts and empirical studies on gender roles in Iran. Data were analyzed using thematic coding techniques, focusing on key concepts such as unpaid labor, economic value of caregiving, policy gaps, and jurisprudential compensation mechanisms (e.g., *Ojrat al-Mithl*, *Nafaqah*). The analysis also incorporates cross-referencing between

feminist arguments from theorists like Delphy, Dussuet, Kergoat, and Fraser, and Islamic legal provisions that define women's entitlements for domestic services, especially in cases of marital dissolution. This dual framework enables a multifaceted reading of both symbolic and material dimensions of housework in the Iranian context

Discussion & Result

The study confirms that housework is not officially recognized as employment in Iran's current legal and policy structure, despite its centrality in social reproduction. Feminist theorists like Christine Delphy and Anne Dussuet describe domestic labor as doubly exploitative, being both unpaid and gendered, while Monique Haicault emphasizes the invisibility of domestic labor in linear, measurable terms. These insights are mirrored in Islamic legal thought, which grants women financial entitlements for their work inside the home, particularly in the form of *Ojrat al-Mithl* and *Nafaqah*. The analysis reveals a fundamental contradiction: while religious and legal frameworks allow for economic recognition of housework, public policy remains either silent or hesitant in institutionalizing this recognition. For example, national development plans often emphasize the family as a strategic axis of social stability, yet fail to define housewifery as a productive occupation deserving insurance, retirement, or social protection schemes. Moreover, the cultural normativity of emotional labor and self-sacrifice within Iranian families renders many women reluctant to claim compensation for caregiving and domestic work, further reinforcing their legal and economic invisibility. In effect, housewives are socially glorified but structurally unsupported.

Conclusion

This study demonstrates that housework in Iran occupies a paradoxical position: it is morally exalted in discourse but marginalized in law and policy. Despite the Islamic legal system providing conceptual space for financial recognition of housework, there is a persistent institutional reluctance to translate this recognition into practice. Bridging feminist theory and Islamic jurisprudence allows for a redefinition of housework not merely as a familial duty but as a form of employment that warrants social protection. The study recommends a comprehensive policy shift: (1) legally defining housework as a category of informal yet productive labor; (2) creating insurance and pension schemes for full-time

housewives; (3) revising national development plans to incorporate the economic value of domestic labor in GDP calculations; and (4) fostering public awareness to challenge the cultural stigma against compensating women for household work. By reimagining housework through a dual lens of gender justice and Islamic ethics, this research contributes to both academic discourse and actionable policy reforms aimed at enhancing the social and economic status of women engaged in domestic labor.

مقدمه

آیا خانه‌داری یک شغل است؟ این سوال به ظاهر ساده، از جمله موضوعاتی است که در حیطه مطالعات جنسیت از دهه ۷۰ میلادی یعنی در دوران رشد گفتارهای فمینیستی بسیار بحث برانگیز بوده است. فمینیست‌ها در این دوره هرچند از اندیشه‌های مارکسیستی برای برجسته نمودن مسئله زنان، وام می‌گرفتند، اما با این وجود، بر این باور بودند که نظام بازتولید سلطه مردانه و ستم تاریخی به زنان به عنوان طبقه‌ای فرودست، صرفاً قابل تعدیل به ساختار و تضاد طبقاتی نیست، بلکه در عمل حاصل یک نظام پدرسالار است که مولد یک صورت‌بندی خاصی از روابط بین دو جنس زن و مرد می‌باشد (Dussuet, 2017: 102). دانیل کرگوات^۱ برای اولین بار از مقوله تقسیمات اجتماعی و جنسیتی کار صحبت به میان آورد. او این موضوع را بسط داد که دریافت و یا عدم دریافت مزد در مقابل انجام یک فعالیت، از تقسیم‌بندی بین حوزه عمومی و خصوصی و عمومی متأثر است (Kergoat, 1981: 3). به عبارت دیگر، تقسیم‌بندی بین حوزه عمومی و خصوصی باعث می‌شود تا زنان قربانیان انجام کاری باشند که صرفاً چون مربوط به محیط خصوصی و خانوادگی است، از دریافت مزد برای آن محروم شوند. این تقسیم‌بندی «هم نظام سلطه مردانه را بازتولید می‌کند و هم به نظام سرمایه‌داری سود می‌رساند» (Kergoat, 1981: 4). در واقع سوال اصلی این بود که به طور مثال اگر دولت قرار باشد به جای تربیت فرزندان توسط مادران در خانه، خودش این کار را انجام دهد، چه میزان بودجه برای این منظور لازم است؟ به همین ترتیب سایر فعالیت‌های خدماتی مثل پخت و پز، نظافت، خرید، رسیدگی به تکالیف فرزندان، تنظیم امور مالی خانواده و ... فوکه و شادو^۲ در این زمینه این‌طور می‌نویسند: «می‌بایست کار خانگی زنان از طریق مقایسه با کار درآمدزا ارزشگذاری شود. می‌بایست برای این منظور معیار را این‌طور قرار دهیم که اگر شخص سومی کار را انجام دهد و یا اگر کار و یا رفاه و خدمتی را که زن در خانه مولد آن است، بخواهیم در بازار خریداری کنیم، چقدر باید بابت آن پردازیم (Fouquet et Chadeau)». این رویکرد هرچند مبتنی بر برابری خواهی و اجرای عدالت اجتماعی است، اما به شدت بر پایه اقتصادی و برجسته‌سازی نیروی کار زنان بنا شده است.

در بینش اسلامی، از یک طرف زنان در مقابل انجام کارهای خانه وظیفه‌ای ندارند. از سوی دیگر، در ازای آنچه از خانه‌داری و شیردادن به فرزندان انجام می‌دهند، می‌توانند مزد دریافت کنند. هرچند بر نقش تربیتی آنها و ارجحیت حضورشان در کانون خانواده تاکید شده

¹) Dannièle Kergoat

²) Fouquet et Chadeau

است، اما این به معنای آن نیست که از آنها انتظار انجام کارها به صورت مجانی رفته باشد. این نکته از این جهت اهمیت دارد که در عمل اسلام با قرار دادن اجرت در مقابل این مجموعه از کارهایی که در حوزه خصوصی انجام می‌شوند، به صورت عینی به کار زن ارج نهاده است، بدون اینکه تمایزی بین ارزش مادی کار بیرون از خانه و این شغل قائل شده باشد. در واقع آنچه امروز مدافعان حقوق زنان ضرورت می‌دانند که با معرفی خانه‌داری به عنوان یک شغل، وضعیت زنان ارتقا داده شود، خیلی قبل‌تر در دین اسلام به رسمیت شناخته شده است. با وجود بینش اسلامی، سوال این مقاله این است که این رویکرد در سیاستگذاری‌های بعد از انقلاب و استقرار حکومت اسلامی در ایران چگونه منعکس شده است؟ چه تعریف حقوقی، قانونگذار از وضعیت زنان خانه‌دار ارائه داده است؟ آیا خانه‌داری یک شغل است؟ نتایج پژوهش حاکی از عدم هماهنگی سیاستگذاری‌ها با بینش اسلامی در این زمینه است. یعنی با وجود ارزشگذاری نقش‌های مربوط به مادری و همسری که در بستر خانه‌داری تکمیل می‌شوند، ولی این طیف وسیع زنان همچنان جز جمعیت غیرفعال به شمار می‌آیند. جهت‌گیری سیاست‌های دنبال شده در اسناد مادر، حاکی از عدم شفافیت نگرش به مسئله زنان و اشتغال به آن به طور کلی است. این سیاست‌ها گاهی در حمایت زن به عنوان عنصری مستقل و گاهی نیز به عنوان وابسته به نقش‌های اعطا شده در کانون خانواده دارای نوسان هستند. با این وجود، اشتغال زنان به خانه‌داری همچنان در تعریف شغل قرار ندارد و حمایت‌ها از این طیف پرتعداد زنان دارای نواقص اساسی است. این مقاله به روش تحلیلی-توصیفی و جمع‌آوری داده‌های کتابخانه‌ای و بررسی اسناد بالادستی ج.ا. ایران تهیه شده است.

پیشینه پژوهش

صبورا امین‌فر (۱۳۰۳) در مقاله تحلیلی خود با عنوان «بررسی نگرش زنان جوان درباره منزلت نقش خانه‌داری»، ضمن پرداختن به مبحث خانه‌داری در اندیشه‌های مدرن و نیز در اسلام، تلاش کرده است تا با روش میدانی و مصاحبه‌ای نگرش زنان امروز را در این زمینه مورد بررسی قرار دهد. او با مصاحبه شوندگانش که زنان جوان متأهل هستند، پرسش‌هایی را در میان می‌گذارد که از طریق آنها قصد دارد تا به چهار واحد معنایی در مقوله خانه‌داری دست یابد: تصویر فرد از خانه‌داری، نگاه خانواده درباره زحمات خانه‌داری، منزلت خانه‌داری در جامعه و در نهایت عوامل موثر در انتخاب شغل یا خانه‌داری صرف. یافته‌های این پژوهش این نتیجه را بدست می‌دهد که اصولاً در میان زنان خانه‌دار نوعی احساس رضایت پایدار کمتر دیده می‌شود. او در این زمینه بر این باور است که برای تغییر در این نگرش بیشتر از اینکه اتخاذ رویکردهای اقتصادی مهم باشد، سیاستگذاری‌های فرهنگی جهت تغییر نگرش به خانه‌داری و ارزشگذاری به آن حایز اهمیت هستند.

الهام شریفی و همکاران (۱۳۹۶) مسئله خانه داری را از منظر عدالت مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش با عنوان «عدالت‌سنجی «شغل خانه‌داری» زنان خانه‌دار»، رویکرد اجتماعی، قانونی، حقوقی به مسئله خانه‌داری را مورد بررسی قرار گرفته و سپس فاصله‌ای که هر یک از آنها با رعایت عدالت پیرامون این مقوله دارند بیان نموده‌اند. در این مقاله بر عدالت اسلامی که در احادیث و سنت در ارتباط خانه داری زنان وجود دارد، تاکید شده است.

سیدحسین احمدزاده (۱۴۰۰) در پژوهشی با نام «بررسی اجرت المثل کارهای زن از منظر فقه، حقوق افغانستان و ایران» چگونگی مسئله مذکور را در میان فقهای امامیه، مالکی، شافعی با حنبلی و حنفی مورد مطالعه قرار می‌دهد. مطابق با داده‌های پژوهش مذکور رویکرد فقهای هر یک از این مذاهب دین اسلام الزاما با هم همخوانی ندارند. فقهای امامیه، شافعی و مالکی انجام کارهای خانه وظیفه زن به حساب نمی‌آید، به همین دلیل او مستحق دریافت اجرت المثل می‌باشد. این در حالی است که برای حنفیان و حنبلیان خانه‌داری وظیفه شرعی زن بوده و او در مقابل انجام آن نمی‌تواند درخواست مزد نماید. نویسنده در این مقاله با بسط نگرش‌های هر یک از این مذاهب، سپس به مقایسه مسئله مورد بحث در مجموعه قوانین دو کشور اسلامی ایران و افغانستان نموده است.

ماری کارتیه و همکاران (۲۰۲۱)، در مقاله‌ای با عنوان «شرایط تعهد مردان در خانه‌داری» تلاش می‌کند تا تغییراتی را که در سال‌های اخیر تحت تاثیر جریان‌های مطالبه‌گر برای حقوق زنان، در ساختار خانواده و به خصوص نقش پدران ایجاد شده است، مورد مطالعه قرار بدهند. در این پژوهش به مسئله خانه‌داری به صورت یک موضوع تاریخی نگاه شده است و از خلال آن تحولاتی را که در هر دوره با توجه به شرایط اجتماعی و خانوادگی ایجاد شده است، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. مطابق با این پژوهش، مردان امروز بیشتر از هر دوره‌ای در امور خانه دخالت می‌کنند و چه بسا برای انجام آن دارای مسئولیت هستند. با این وجود، به زعم این محققان نقش آنها همچنان در مقابل آنچه زنان بر عهده دارند یک نقش ثانویه است و در عمل معطوف به نوعی همکاری است و نه یک تعهد واقعی و اولیه. در این تحقیق همچنین با توجه به مطالعات دقیق میدانی که صورت پذیرفته است تلاش شده تا نشان داده شود که بازتولید این روند حتی در کشورهای مدرن تا چه حد متأثر از اجتماعی شدن دو جنس از سال‌های کودکی می‌باشد. بنابراین ایجاد هر گونه دگرگونی بنیادین فقط از طریق تغییر در فرایند اجتماعی شدن می‌تواند تحقق یابد.

¹ Marie Cartier

² Les conditions de l'engagement des hommes dans le travail domestique et parental

نوآوری مقاله

مقاله حاضر با تلفیق رویکردهای فمینیستی و آموزه‌های فقه امامیه، نگاهی میان‌رشته‌ای و نوآورانه به مسئله خانهداری ارائه می‌دهد و از سطح تحلیل صرفاً اجتماعی یا فقهی فراتر می‌رود. برخلاف اغلب مطالعات پیشین که خانهداری را یا در حوزه کار بی‌مزد و یا در قالب وظیفه خانوادگی تحلیل می‌کنند، این پژوهش تلاش دارد خانهداری را به‌مثابه یک شغل مولد و ساختاری قابل سیاست‌گذاری بازتعریف کند. هم‌نشینی نظریه‌هایی چون استثمار مضاعف، ارزش‌زدایی از کار زنان در قلمرو خصوصی، و مفهوم اجرت‌المثل فقهی، امکان شکل‌گیری چارچوبی بدیل را فراهم می‌سازد که هم بازنشاسی اجتماعی زنان خانهدار را پی می‌گیرد و هم بسترهایی برای مطالبه‌گری حقوقی آنان در سطح قانون و سیاست فراهم می‌آورد. این رویکرد ترکیبی و تحلیلی، ضمن بازخوانی ریشه‌های نادیده‌گرفتن کار خانگی در نظام سرمایه‌داری و نظام‌های آماری و حقوقی، گامی در جهت برقراری عدالت جنسیتی و بازتعریف مفهومی اشتغال در ایران به شمار می‌رود.

چارچوب مفهومی: خانهداری، بازتولید اجتماعی و جایگاه آن در عدالت

جنسیتی

در اندیشه فمینیستی، خانهداری زنان همواره یکی از بنیادین‌ترین اشکال بازتولید نابرابری جنسیتی تلقی شده است. تحلیل‌گران فمینیست مانند کریستین دلفی، خانهداری را «کار تولیدی بدون مزد» می‌دانند که به دلیل انجامش در قلمرو خصوصی، از چرخه مبادله اقتصادی حذف شده و به زنان تحمیل می‌شود. او تصریح می‌کند که این فعالیت نه اختیاری، بلکه محصول نظامی ساختاری است که زنان را به‌طور پیشینی در چارچوب وظایف خانگی جای می‌دهد. دلفی با نقد مفهوم «طبیعی بودن مادر خانه‌نشین»، نشان می‌دهد که چگونه جامعه با جنسیتی‌سازی فضا، زن را به قلمرو خانگی تبعید می‌کند و همزمان از او انتظار فعالیت مجانی دارد (Delphy, 1978: 131-3). دیدگاه دلفی بر گسست بنیادینی میان «ارزش اقتصادی» و «مرکزیت خانوادگی زنان» تأکید دارد. در این چارچوب، خانهداری نه تنها بازتولید نیروی کار، بلکه بازتولید سلطه ساختاری بر زنان است. او با برجسته‌سازی حذف دستمزد، به افشای نقش پنهان سرمایه‌داری در بهره‌کشی نامرئی از زنان می‌پردازد.

آن دوسوئه نیز این تحلیل را گسترش می‌دهد و نشان می‌دهد که در نظام سرمایه‌داری، زنان نه تنها در محیط بیرونی استثمار می‌شوند، بلکه با ایفای نقش مراقبتی و خدماتی در خانه، دوباره مورد بهره‌برداری اقتصادی قرار می‌گیرند. به زعم او: «زنان دو برابر کار می‌کنند و دو برابر نیز تحت استثمار قرار می‌گیرند». از نظر این جریان فکری، مطالبه پرداخت مزد برای خانهداری نه تنها خواستی اقتصادی، بلکه ابزار بازنشاسی اجتماعی برای ارتقای جایگاه زن در

جامعه است (Dussuet, 2017: 102-4). آن دوسوئه با طرح مفهوم «استثمار دو گانه»، نشان می‌دهد که خانه‌داری زنان در نظام سرمایه‌داری نه فقط امری پنهان، بلکه مؤلفه‌ای مضاعف در بازتولید نابرابری طبقاتی و جنسیتی است. مطالبه دستمزد برای این کار، شکلی از مقاومت نمادین و ابزاری برای بازتعریف هویت اجتماعی زنان به‌عنوان کنشگران مولد تلقی می‌شود. در تکمیل این رویکرد، دانیل کرگوآ نیز نشان می‌دهد که تمایز میان حوزه خصوصی و عمومی، صرفاً تقسیم فضایی نیست، بلکه سازوکاری است که موجب ارزش‌زدایی از کار زنان و تداوم سلطه مردانه و سرمایه‌دارانه می‌شود (Kergoat, 1981: 3). به‌زعم او، تقسیم کار جنسیتی، ساختاری دو گانه می‌سازد که کار مزدی را تنها در عرصه عمومی به رسمیت می‌شناسد و در نتیجه خانه‌داری را از دایره شناسایی اقتصادی خارج می‌کند (Kergoat, 1981: 4). کرگوآ با رویکردی ساختارگرایانه، به نقد بنیادهای معرفتی نظام سرمایه‌داری می‌پردازد که با تثبیت تمایز میان حوزه عمومی و خصوصی، کار خانگی زنان را به حاشیه رانده و از شمول ارزش‌گذاری اقتصادی خارج می‌کند. از دید او، این تفکیک نه فقط نوعی تقسیم کار، بلکه مکانیسمی گفتمانی برای بازتولید سلطه جنسیتی است. به‌این ترتیب، کار زنان در خانه نه تنها بی‌مزد می‌ماند، بلکه از هر گونه بازشناسی نهادی و سیاست‌گذاری اجتماعی نیز محروم می‌شود. در نتیجه، برساختی ناعادلانه شکل می‌گیرد که در آن کار زنان هم نامرئی و هم بی‌ارزش قلمداد می‌شود.

مونیک هیکو نیز در تحلیل خود از کار خانگی، بر ابعاد پنهان آن تأکید می‌ورزد. از دید او، فعالیت‌های خانگی اغلب فاقد زمان‌بندی مشخص و ساختار خطی هستند، و همین ویژگی باعث می‌شود که در نظام‌های حقوقی و آماری قابل شناسایی نباشند (Haicault, 1984). این وضعیت باعث می‌شود که سیاست‌گذاران کار خانگی را شغل محسوب نکنند و از تعریف آن به‌عنوان کار مولد خودداری کنند. هیکو با تمرکز بر ویژگی‌های سیال، چندلایه و غیررسمی کار خانگی، آن را در تقابل با منطق سازمان‌یافته و زمان‌مند کار مزدی قرار می‌دهد. از نگاه او، نامرئی‌بودن این فعالیت‌ها ناشی از ناتوانی نظام‌های آماری و سیاست‌گذاری در فهم پیچیدگی‌های عاطفی، فیزیکی و زمانی کار خانگی است. این ناتوانی منجر به حذف نظام‌مند آن از شاخص‌های تولید و اشتغال می‌شود. هیکو هشدار می‌دهد که تا زمانی که مفاهیم رایج اقتصادی تنها کارهای بازارمحور و قابل اندازه‌گیری را به رسمیت بشناسند، خانه‌داری به‌عنوان کار مؤثر، همچنان در حاشیه و بدون حمایت باقی خواهد ماند...

نانسی فریزر با ارائه تمایز میان «عدالت توزیعی» و «عدالت بازشناختی» تأکید می‌کند که مسائل جنسیتی را نمی‌توان تنها با توزیع منابع حل کرد، بلکه بازشناسی اجتماعی هویت‌ها و نقش‌های نادیده گرفته شده، شرط بنیادین برابری است. از دیدگاه فریزر، خانه‌داری در وضعیتی

قرار دارد که هم از نظر اقتصادی ارزش‌زدایی شده، و هم از منظر فرهنگی به‌عنوان کار واقعی بازشناخته نمی‌شود. به همین دلیل، سیاست‌های اصلاحی باید هم جبران مادی (مانند بیمه، دستمزد) و هم بازسازی ارزشی (مانند تغییر گفتمان عمومی درباره نقش زنان خانه‌دار) را در بر گیرند (Fraser, 2003).

جان رالز نیز هرچند تمرکز اصلی‌اش بر عدالت توزیعی است، اما اصول او در «توزیع منصفانه فرصت‌ها» قابلیت تعمیم به حوزه سیاست‌گذاری خانهداری دارد. اگر خانهداری را یک فعالیت اجتماعی ضروری بدانیم، محروم کردن آن از هرگونه مزیت یا جبران مادی، نقض اصل عدالت به‌مثابه انصاف است. به‌ویژه در جامعه‌ای که بخش عمده‌ای از زنان به این فعالیت اشتغال دارند، عدم تعریف آن به‌عنوان شغل به معنای حذف آنان از نظام حمایت اجتماعی است. در کنار این دیدگاه‌ها، در پیش اسلام نیز شواهد روشنی وجود دارد که بر مولد بودن خانهداری تأکید دارد. در فقه امامیه، خانهداری وظیفه شرعی زن نیست و انجام آن مستحق اجرت‌المثل است (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۶). همچنین نفقه، مزد شیردهی و حق مالکیت مستقل، نشان از آن دارد که در این نظام فکری، زنان برای انجام فعالیت‌های خانگی، مشمول حمایت‌های مالی هستند، حتی اگر بنا به پیوندهای عاطفی از مطالبه آن چشم‌پوشی کنند (بجنوردی، ۱۴۱۹: ۱۶۶-۱۶۷). در واقع، اسلام با شناسایی حقوق مالی زنان خانه‌دار، بدون کالایی کردن رابطه خانوادگی، به رسمیت شناختن این فعالیت به‌عنوان شغل پرداخته است. در مجموع، می‌توان گفت هم در اندیشه فمینیستی و هم در فقه اسلامی، مسئله اصلی نه صرفاً دستمزد برای خانهداری، بلکه ارتقای جایگاه اجتماعی و نهادی زنان خانه‌دار است. فمینیست‌ها بیشتر بر برابری ساختاری و بازتعریف ارزش کار زنان تمرکز دارند، در حالی که فقه امامیه از طریق ابزارهایی چون اجرت‌المثل و نفقه، این شغل را واجد ارزش اقتصادی و حمایت حقوقی می‌داند. همگرایی این دو رویکرد می‌تواند مبنایی قوی برای بازاندیشی در سیاست‌گذاری‌های جمهوری اسلامی ایران در حوزه اشتغال خانگی زنان فراهم آورد.

خانهداری در اندیشه اسلامی

در تعالیم دین اسلام، به یقین تفکیک حوزه عمومی از حوزه خصوصی و حریم خانوادگی امری مورد تأکید است. همچنین تفکیک میان زن و مرد و رعایت حریم در رفتار و روابط بین آنها تابع فرامین مبتنی بر ارزش انسانی و رعایت عفاف اسلامی است. اما وجود این تفکیک، در فقه امامیه هرگز مبتنی بر این امر نبوده است که زن در انجام امور مربوط به خانه، وظیفه خاصی داشته باشد. البته این عدم اجبار به این معنا نیست که اسلام از ستایش نقش‌هایی که زنان در خانه ایفا می‌نمایند، به دلیل اهمیت بالایی که تعالی خانواده دارند غافل مانده باشد. اصولاً به نظر می‌رسد دقتی که اسلام در زمینه حمایت از زنان در این مورد داشته است، ریشه

در همین ارزشگذاری دارد. برای پیامبر اکرم کار زن در خانه هم وزن پاداش مجاهدان راه خدا است (حسینی کهلهایی، ۱۳۸۴). با این وجود اسلام نه تنها خانه‌داری را وظیفه زنان ندانسته است، بلکه زنان حتی در مقابل انجام امور مربوطه به این حیثه می‌توانند اجرت المثل دریافت کنند و مردان مکلف به پرداخت آن هستند. قائل شدن به چنین ساختاری، بیانگر این است که در بینش اسلامی، خانه‌داری یک شغل است، چراکه قابل محاسبه، دریافت اجرت و مزایا است. بنابراین انتصاب جایگاه شغل به خانه‌داری، دلالت بر اهمیتی است که اسلام به زنان داده و آن را را هم وزن، کار مردان در بیرون از خانه تلقی کرده است. این موضوع را می‌بایست حتی در یک درک کلی‌تر از نگرش اسلام و قرآن در مورد اشتغال جستجو کرد. «قرآن اشتغال و کار و درآمد را صرف نظر از مسئله جنسیت مورد تاکید قرار داده است (شریفی، ۱۳۹۶: ۱۶۴)». از بعد عملی در فقه به سه طریق زنان در ایفای امور مربوط به شغل خانه‌داری مستحق دریافت اجرت هستند: شیردهی، نفقه، انجام امور خانه. مادر برای شیردادن به فرزندش، می‌تواند از همسرش مزد دریافت کند یا فرزندش را برای شیردادن به زنی دیگر بسپارد و آن زنان می‌توانند برای این عمل مزد دریافت دارند، فقها تامین این اجرت را بر مرد واجب دانسته‌اند (شریفی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۶۶). همچنین در شرع برای زنان امکان گرفتن اجرت المثل کارهایی که در طول زندگی مشترک در خانه همسر خود انجام می‌دهند وجود دارد (بجنوردی، ۱۴۱۹: ۱۶۶-۷). سومین مورد نیز شامل حمایتی است که از طریق نفقه که برای خوراک و پوشاک پرداخت می‌شود در نظر گرفته شده است. در واقع نفقه از جمله حمایت‌هایی است که در اسلام از زنان در مقابل موقعیتی که در رابطه زناشویی دارند، صورت می‌پذیرد. (رجوع شود به شریفی و همکاران، ۱۳۹۶).

در مقام مقایسه بین فرامین اسلامی و رویکرد فمینیستی می‌توان مهم‌ترین تفاوت را در این دانست که نگرش اسلام هرگز به معنای تقلیل شان زنان خانه‌دار به نیروی کار و تلاش برای ممانعت از تضييع حقوق آنان نیست، بلکه در واقع «خانه‌داری فعالیت بی‌مزد و اجباری محسوب نمی‌شود، بلکه فعالیتی است که اولاً باید به انتخاب خود زن صورت گیرد. ثانیاً با وجود شرایطی قابلیت آن را دارد که در قبال آن مزد دریافت کند (امین‌فر، ۱۳۹۳: ۱۳۱)». این در حالی است که اندیشه فمینیسم مسئله اصلی را بر محاسبه و تبدیل ارزش خانه‌داری به یک جنبه مادی قابل رد و بدل شدن قرار داده است. این نگرش، در دهه ۷۰ و ۸۰ میلادی به حدی راه افراط را پیمود که در نهایت گروه دیگری از مدافعین حقوق زنان، مخالفت خود را با این استدلال اعلام نمودند و چنین اظهار داشتند که تلاش برای نرخ‌گذاری بر کار خانه زنان، اصولاً نوعی کالایی نمودن روابط بین زن و مرد و به دنبال آن بازتولید سلطه مردانه خواهد بود. (Vandelac, 1988: 218-219).

این استدلال پر بیراه نبود چرا که برای برخی از فمینیست‌ها حتی ازدواج هم نوعی قرارداد کار به حساب می‌آمد که زنان در آن به انجام وظایف خانگی بدون دریافت دستمزد، با مردان توافق می‌نمودند. به زعم کریستین دلفی، مردان در این وضعیت کارفرمایان اقتصادی زنان می‌شوند و به استثمار کار آنها می‌پردازند (بر، ۱۳۸۳: ۱۲۵). این در حالی است که در اسلام چنین برداشتی از قرارداد ازدواج بین زوجین وجود ندارد. پیوند بین زن و مرد علقه محبتی است که از دل آن کانون خانواده برای تربیت نسل مهیا می‌شود. به همین دلیل است که در فقه، کارهای خانه جز وظایفی قلمداد نمی‌شوند که با ازدواج به عهده زنان گذاشته شود. در این زمینه «وظایفی که موجب زوجیت بر عهده زن می‌باشد، دو دسته‌اند: یک دسته وظایف مشترک میان زوجین و یک دسته وظایف مختص هر یک. انجام امور خانه از قبیل آشپزی، نظافت و خدماتی از این قبیل جز وظایف مختص نیست (احمدیه، ۱۳۸۳)».

به طور کلی، با درکنار هم قرار دادن دو مکتب فکری، بهتر می‌توان زوایای مباحث پیرامون خانه‌داری را متوجه شد. در هر دو اندیشه هر چند بینششان با هم تفاوت‌های جدی دارد، اما تلاش شده است تا مسئله خانه‌داری در قالب شغل تعریف شود و از این طریق از زنان حمایت به عمل آید. اکنون سوال این است که این مسئله در سیاست‌گذاری‌های ج.ا.ایران چگونه لحاظ شده است؟ برای پرداختن به این سوالات ضرورت دارد که ابتدا رویکرد قانونی و حقوقی به خانه‌داری مورد بررسی قرار گیرد. این ضرورت به این دلیل است که قوانین داخلی با اعمال موارد فقهی، زمینه خوبی برای آشنایی با رویکردی است که قانونگذار ایرانی در مورد خانه‌داری لحاظ نموده است. در ادامه به سراغ سیاست‌گذاری‌های ج.ا.ایران خواهیم رفت و در این زمینه به بررسی اسناد بالادستی که تعیین‌کننده خط‌مشی‌های اصلی نظام ج.ا.ایران می‌باشند در ارتباط با موضوع مورد بحث خواهیم پرداخت.

خانه‌داری در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

در قانون اساسی به مسئله زنان هم به صورت کلی و هم به شکل خاص پرداخته شده و در مقدمه برداشت از زن در بستر خانواده به عنوان واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی ابراز شده است. در نتیجه بر وظیفه مادری زن تاکید شده است. برجسته ساختن عدالت، رفع تبعیض و ایجاد زمینه‌های مادی و معنوی به طور برابر (اصل ۳ بند ۹) و نیز تعیین حق کار، رفاه اجتماعی و رفع فقر و تامین خدمات اجتماعی (بند ۱۲)، برخورداری از تامین اجتماعی و خدمات مربوطه (اصل ۲۹) از اصولی است که برای همگان و بدون تفکیک جنستی لحاظ شده اند. ایجاد امنیت قضایی، برابری و تساوی عموم در مقابل قانون (اصل ۱۴)، برخورداری برابر از حقوق سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام (اصل ۲۰) نیز از جمله حقوق کلی و به یکسان تاکید شده برای همگان هستند. در این موارد قانونگذار صرف نظر از مقوله

جنسیت تمامی افراد جامعه را به طور برابر شایسته برخوردار از این حقوق دانسته و دولت را بر رعایت آنها موظف می‌داند. با این حال در اصل ۲۱، قانونگذار با خطاب قرار دادن زنان، به طور ویژه به حقوق مربوط به آنها پرداخته است. حمایت از مادران در دوران بارداری و حضانت از فرزندان، تامین بیمه گروه‌های خاص تری از زنان مثل سالخورده، بی‌سرپرست و بیوه ذکر شده‌اند. در یک نگاه کلی می‌توان اینطور نتیجه‌گیری کرد که قانون اساسی در دسترسی به حق کار، دستمزد و خدمات رفاهی و تامین اجتماعی قائل به هیچ‌گونه تفکیک جنسیتی نیست. هیچ اشاره‌ای به تقسیم کار بر اساس تفکیک حوزه بیرون و دورن نشده است. زنان به انجام کارهای خانه ملکف نشده‌اند، بدون اینکه نقش محوری آنها در خانواده فراموش شده باشد. بنابراین قانون اساسی با پرهیز از تقویت یک نگاه مبتنی بر جنسیت، بسترهای مناسب برای حمایت‌های اقتصادی از زنان را به طور برابر با مردان به خوبی فراهم کرده است.

در قانون مدنی و احوال شخصیه ج.ا. ایران نیز، حقوق متعلق به زنان خانه‌دار مطابق با فقه امامیه تبیین شده است و شامل حق شیردهی (ماده ۱۱۷۶)، حق برخورداری از نفقه (۱۱۰۶) و (۱۱۰۷)، به رسمیت شناختن حق مالکیت و دخل و تصرف در اموال برای زنان (مواد ۱۰۸۲ و ۱۱۱۸) می‌باشد. این موارد از آنجا که در قانون مدنی درج شده‌اند، دارای ضمانت اجرا بوده و در شرایط بروز اختلاف در روابط بین زوجین، اجرا گردیده و از ضمانت‌اجراهای لازم در این زمینه برخوردار هستند.

در قانون کار مصوب ۱۳۶۹ مجمع تشخیص مصلحت نظام در ماده ۶ اذعان می‌دارد که «... همه افراد اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و هرکس حق دارد شغلی را که به آن مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند». بنابراین زنان در انتخاب شغل خود آزاد هستند و هیچ‌گونه اجباری برای جذب شدن در امور خانه‌داری ندارند. با این وجود در این قانون، خانه‌داری یک شغل به شمار نیامده است و بر حقوق و مزایایی هم برای زنان خانه‌دار اشاره نشده است.

پیش از پرداختن به خط‌مشی‌های کلی نظام در ارتباط با اشتغال زنان به خانه‌داری می‌توان نگاهی به تحلیل‌های ارائه شده از مرکز آمار ایران انداخت یعنی حیطه‌ای که به تفسیر سرشماری‌ها و آمارهای جمعیتی دوره‌ای پرداخته و برای این مقصود به دسته‌بندی جمعیتی به روش‌های متنوعی دست می‌زند. مطابق با این داده‌های مرکز آمار، زنان خانه‌دار در ردیف گروه‌های غیرفعال و بیکار همچون محصلان و یا کودکان قرار دارند. این در حالی است که مطابق با سرشماری سال ۱۳۹۶، ۶۲/۱ درصد از زنان کشور را گروه خانه‌داران تشکیل می‌دهند (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۸). این دسته‌بندی در چاقوب مفهومی در این مقاله در راستای بازنگری در وضعیت خانه‌داری بسیار گویا است، چرا که نشان می‌دهد نه تنها از نظر

برنامه‌ریزان خانهداری مولد نیست، بلکه زنان خانهدار هم یک گروه مصرف‌کننده به شمار می‌آیند. بنابراین خانهداری یک شغل نیست.

سیاست‌گذاری‌های نظام جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با خانهداری

زنان

خط‌مشی‌های کلی در ارتباط با موضوع خانهداری را در سیاست‌گذاری‌ها می‌توان بیشتر از همه در حمایت‌های جستجو کرد که در این زمینه از زنان به عمل می‌آید. در واقع، با توجه به اهمیتی که در اصول کلی نظام جمهوری اسلامی در زمینه خانواده وجود دارد، باید انتظار داشت که همواره کار زن در خانه مورد تقدیر و ستایش باشد. اما این تقدیر چنانچه واقعا به دنبال ارتقا جایگاه زنان صورت گیرد، می‌بایست در عمل منجر به شکل‌گیری یک نظام حمایتی نیز شده باشد. برای شناخت بیشتر به سراغ اسناد بالادستی که در این زمینه وجود دارند می‌رویم.

این اسناد شامل قانون اساسی، منشور حقوق و مسئولیت‌های زن در نظام ج.ا.ایران، سیاست‌های کلی خانواده و به خصوص قانون برنامه‌های پنج ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشند.

چنانچه در بالا در مبحث رویکرد حقوقی گفته شد، قانون اساسی حق کار زنان و برخورداریشان از مزایای اقتصادی را به رسمیت شناخته است. اما در عین حال تقسیم کار خاصی را در نظر نگرفته و خواستار رعایت حقوق و مزایای زنان شده است.

در «منشور حقوق و مسئولیت‌های زن در نظام جمهوری اسلامی ایران» مصوب ۱۳۸۳، علاوه بر صحه گذاشتن بر حق اشتغال و یا دریافت دستمزد از همسر در برابر انجام امور خانهداری فرازهایی گنجانده شده است که بسیار حائز اهمیت می‌باشند: در فراز سوم آمده است: حق برخوردارای مادران از امنیت مادی و معنوی به ویژه در ایام سالمندی و از کارافتادگی، حق بهره‌مندی از برنامه‌ها و تسهیلات بهداشتی و درمانی مناسب جهت پیشگیری از بیماری و درمان بیماری‌های جسمی و اختلالات روانی زنان. و در فراز ۴ نیز این طور بیان می‌کند: حق و مسئولیت آگاهی و کسب مهارت‌های لازم در مدیریت خانه و خانواده، تربیت و پرورش فرزند و مقابله با آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی (جمعی از اندیشمندان مسلمان، ۱۳۸۵: ۱۸-۱۲۵) « آنچه در این فرازها مورد تاکید قرار دارند، دلالت بر این دارد که در منشور مذکور، برای خانهداری به عنوان یک رسالت و یک ماموریت برنامه‌ریزی شده است. از یک طرف، با تاکید بر برخوردارای از تسهیلات مادران از حقوق مادی و معنوی زنانی که اغلب خانهدار هستند، حمایت به عمل آمده است. مجموع این مصوبات و دستورالعمل‌ها بر این امر صحه می‌گذارد که نگاه سیاست‌گذاران بر این واقعیت آگاه است که می‌بایست این قشر از

زنان را در برنامه‌ها و حمایت‌های مالی و معنوی وارد نمود. این موضوع تلویحا بر پذیرش مولد بودن خانه‌داری زنان دلالت دارد، چرا که صرفا با این نگاه است که می‌توان از بیکار پنداشتن زنان خانه‌دار و اطلاق گروه مصرف به آنها دست کشید.

در نظام ج.ا. ایران محوریت خانواده مطابق با یک الگوی اسلامی-ایرانی همواره از مهمترین دغدغه‌ها بوده است و در بسیاری موارد مسئله زن در چارچوب خانواده و در پیوند با این نهاد پیگیری می‌شود. این اهمیت باعث شده است تا مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۹۱ اقدام به تهیه سیاست‌های کلی نظام در حوزه خانواده نماید و سپس مصوباتش را در قالب «سیاست‌های کلی خانواده» در سال ۱۳۹۵ به تصویب مقام رهبری برساند. در این سند با محوریت خانواده و نقش پایه‌ای آن در تربیت نسلی مانوس و آشنا به الگوهای زندگی اسلامی، تحقق این هدف مهم را بدون مشارکت و جهاد زنان در محیط‌های خانوادگی مسیر نمی‌داند. اهمیت این سند و تاکید بر نقش زنان در خانه، رویکرد تلویحی قانونگذار به ستایش از مقام مادری و همسری و ایثار زنان در محیط خانواده و حوزه خصوصی را آشکار می‌سازد.

اما در ادامه به سراغ برنامه‌های پنج‌ساله توسعه می‌رویم که در واقع اصول بنیادین دوره به دوره را برای اهداف راهبردی و برنامه‌ریزی‌های اساسی تعیین می‌نمایند. نگاه اجمالی به روند سیاست‌های مورد تاکید در ارتباط با زنان و مسئله اشتغال آنها در این قوانین کلی به خوبی حاکی از این امر است که مسئله مذکور با گذشت زمان محوریت یافته است و این موضوع ناشی از مقتضیات زمان، تغییرات اساسی در ساختار خانواده و شکل‌گیری الگوهای جدید روابط در خانواده و به خصوص ایجاد مطالبات جدید در سطح اجتماعی از سوی زنان می‌باشد. اولین برنامه توسعه در سال ۱۳۶۸ و با پایان یافتن جنگ تحمیلی و التهاب دوران انقلابی به تصویب رسید. در این برنامه (۱۳۷۲-۱۳۶۸)، بر حفظ قداست خانواده، تنظیم خانواده، لغو مشوق‌های جمعیتی و نیز افزایش تحصیلات دختران (بند ۱-۱) و اعتلای موقعیت زنان از طریق آموزش و افزایش مشارکت اقتصادی و اجتماعی جهت کاهش موالید (بند ب) تاکید شده است. در قانون برنامه دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴) نیز مجدد بر مشارکت زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی با ضرورت حفظ شئون خانواده و ارزش تعالی شخصیت اسلامی زن (بند ۱۲ جز ۲) اذعان شده است. در این برنامه‌ها در ارتباط با خانواده دغدغه مسئولین مسئله کنترل جمعیت می‌باشد. اما همچون برنامه اول یک برنامه عملیاتی در ارتباط با اشتغال زنان وجود ندارد. در عمل از برنامه توسعه سوم (۱۳۸۳-۱۳۷۹) است که زنان وارد ادبیات سیاست‌های کلی نظام می‌شوند. در این برنامه که بیشتر از دو برنامه قبل موضوعات مربوط به حوزه زنان آورده شده است در بند ۱۵۸ می‌خوانیم: «تکلیف مرکز مشارکت زنان در جهت زمینه‌سازی برای ایفای نقش مناسب در توسعه کشور و تقویت نهاد خانواده» که یکی از

بندهای ذیل آن « ارائه طرح در جهت افزایش فرصت‌های اشتغال زنان و ارتقای شغلی آنان است. » این بدان معناست که موضوع اشتغال زنان بدون اینکه با تبعیض نگریده شود به صورت فرصت‌های برابر در زمینه اشتغال و آموزش مورد تاکید قرار گرفته است. «عدم تمایز میان دو جنس در برنامه سوم، کاملاً آگاهانه و بر اساس اصل بی‌طرفی جنسیتی انجام گرفته است (باقری، ۱۳۹۰)». همچنین اشتغال برخلاف دو برنامه اول که هر کدام مشروط به نظر می‌رسند، موکول به تحقق هیچ ضابطه خاصی نشده است. چنین رویکردی در گزارش تحلیلی که در سال ۱۴۰۱ از برنامه‌های توسعه در حوزه زنان به عمل آورده، این طور تفسیر شده است: «در این نگاه نسبت افزایش مشارکت زنان در خانواده و همچنین افزایش مسئولیت‌های زنان به واسطه کار بیرون و همزمان در خانه مغفول بوده که به معنای انفکاک زن از خانواده تلقی می‌گردد، زیرا تسهیلات و خدمات رفاهی در راستای کاهش تعارض میان نقش‌های خانوادگی و شغلی ارائه نشده است. نکته حائز اهمیت دیگر آنکه به جای عبارت «مشارکت اقتصادی از اشتغال زنان و فرصت‌های شغلی» استفاده شده که نشان‌دهنده ضرورت اشتغال زنان و ترغیب به آن دارد (ارحامی، ۱۴۰۰: ۱۶)».

در برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴) برای اولین بار موضوع توانمندسازی زنان مطرح شده است. قانونگذار در قالب بند ۱۴ «تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان» بیان کرده که به معنای ضرورت توجه به سیاست زن و خانواده و همچنین نسبت این دو با یکدیگر است. «حمایت از اشتغال زنان با رویکرد برابری جنسیتی، حمایت حقوق زنان و حمایت از نهاد خانواده در این برنامه از محورهای مهم هستند. «در این برنامه‌ها اهمیت موضوع تسهیلات و حمایت‌ها صرفاً از منظر برابری جنسیتی دیده شده است و اقدام یا راهبردی جهت کاهش فشار کار دوگانه اشتغال و خانه‌داری و تسهیل هماهنگی بین اشتغال و نقش‌های خانوادگی به ویژه مادری دیده نشده و تنها ترویج و تشویق اشتغال زنان مورد توجه سیاستگذار بوده است.» در برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۴-۱۳۹۰)، بر خلاف برنامه‌های پیشین که مبانی نظری و مستندات تفصیلی مفصل دارند، مستندات نظری برنامه پنجم توسعه ارائه نشده و در جریان تدوین این برنامه اعلام شد که این برنامه در چارچوب الگوی توسعه اسلامی ایرانی پیشرفت تنظیم شده است (رضا امیدی، ۱۴۰۰). با این وجود، برنامه پنجم که در دولت نهم به تصویب رسید کاملاً خانواده محور بوده و در زمینه خود زنان مستقل از خانواده چندان سیاست خاصی اتخاذ نشده است. در این برنامه گروه خاص زنان همچون زنان سرپرست خانوار و حمایت‌هایی از مشاغل خانگی آنها و حق بیمه‌شان در راس قرار گرفته است. با این وجود، سیاستگذار در راستای تحکیم خانواده و سیاست‌های مربوطه که به تفضیل بیان شده‌اند،

برعکس برنامه‌های قبل از سیاست فرزندآوری دفاع نموده و به جای برنامه‌های تحدید موالید آن را قرار داده است.

برنامه ششم توسعه (۱۴۰۱-۱۳۹۶)، نیز به طور مفصل مسئله خانواده و خانواده محوری را سرلوحه برنامه‌ریزی‌ها قرار داده است. هر چند نسبت به برنامه پنجم تا حدودی توانسته است بیشتر بر سیاست مربوط به زنان نیز متمرکز باشد و به طور مثال از ایجاد فصل بیمه، سلامت و زنان و خانواده صحیت به میان آورد. در این برنامه، سیاستگذار از اصطلاح برابری جنسیتی که اصولاً بحث برانگیز است؛ دوری گزیده و اصطلاح عدالت جنسیتی بر مبنای اصول اسلامی در سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها (ماده ۱۰۱) جایگزین کرده است. این موضوع که حاوی پیروی از ایجاد یک الگوی اسلامی- ایرانی برای زنان است بر این واقعیت دلالت دارد که برابری جنسیتی در شکلی که در نزد نظریه‌پردازان مدرن مطرح است، بحثی عقیم بوده و سیاستگذار خواستار اجرای عدالت بر مبنای اصول اسلامی می‌باشد. در این برنامه، بار دیگر سیاست فرزندآوری و تلاش برای تسهیل امکان ازدواج و نیز کمتر شدن سن ازدواج؛ تربیت فرزندان صالح در بین جوانان مشاهده می‌شوند.

سرانجام در برنامه هفتم توسعه (۱۴۰۷-۱۴۰۳) در فصل ۱۶ در ذیل عنوان زن، خانواده و جمعیت سیاستگذار تلاش کرده است تا اهداف راهبردی را در این ارتباط تعیین کند. در این فصل خبری از سیاست‌های مربوط به خود زنان نیست. در یک نگاه اجمالی سیاست‌های تشویقی جهت ازدواج، آسیب‌شناسی طلاق، فرزندآوری، خانواده مداری محورهایی هستند که زنان را در برنامه‌ریزی‌های مربوط به خانواده هدایت نموده‌اند. در این برنامه موضوع اشتغال بانوان با رعایت نقش زن در خانواده بیان شده است.

در یک نگاه کلی به برنامه‌های توسعه می‌توان دریافت که چگونه متاثر از نگرش دولت‌های وقت سیاست‌های اتخاذ شده در باب امور زنان متفاوت و گاهی هم متناقض تدوین شده‌اند. رویکرد رفع تبعیض و تاکید بر برابری به آرامی جای خود را به توانمندسازی و عدالت جنسیتی داده است، تمرکز بر مسائل زنان از شکل تا حدودی مستقل و معطوف به خود زنان، جای خود را سیاست‌هایی داده است که در قالب خانواده قائل به تعیین نقش برای زنان هستند. سیاست تحدید موالید به ترغیب فرزندآوری بدل شده است. در اینجا قصد نویسنده، نقد و ارزیابی این روند نیست، بلکه هرچه بیشتر آشکار ساختن بینش سیاستگذاران و به خصوص خط‌مشی‌های تعیین شده توسط آنها است. پر واضح است که در این سیاست‌ها با توجه به قداستی که برای خانواده قائل شده‌اند و قرار دادن سیاست زنان در قلب سیاست مربوط به خانواده و اصرار بر جداناپذیر بودن آنها از هم، می‌بایست موضع روشن و دقیقی تری در ارتباط با کار زنان در خانه نیز اتخاذ شود. در واقع سوق دادن سیاست‌های کلان به سوی

تشویق به فرزندآوری، ارج نهادن بر ازدواج حتی در سنین پایین‌تر، ایجاد تسهیلات برای ازدواج و فرزندآوری، مشرو کردن اشتغال زنان به عدم آسیب به خانواده به معنای این است است که تلویحا زنان در این حوزه ملکف به حساب می‌آیند. این تکلیف هر چند در قالب سیاست‌های تشویقی است، اما می‌طلبد که در این الگو، منزلت آنها ارج نهاده شود. نمی‌توان از یک طرف زنان را به ماندن در خانه و ایثار برای خانواده ترغیب کرد و سپس در آمار و ارقام آنها را یک قشر بیکار و مصرف کننده قلمداد کرد. این در حالی است که فعالیت خانهداری یک کار تمام وقت است. محققین این حوزه همواره اذعان می‌نمایند که خانهداری هرگز به راحتی قابل محاسبه نخواهد بود، چرا که از یک طرف از مجموعه‌ای از فعالیت‌های متنوع تشکیل می‌شود- مثلا امور خدماتی مثل آشپزی، نظافت و امور مربوط به مراقبت از اعضا خانواده از جمله کودکان و گاهی هم سالمندان. مهم‌تر از این، دارای بعدی پنهان است که شامل دلمشغولی‌ها و نگرانی‌های ذهنی مدامی است که زنان خانهدار در مدیریت امور خانه و به وقت مراقبت از اعضا خانواده به آن دچار می‌شوند. مجموع این فعالیت‌های فیزیکی و ذهنی مانع این است که در عمل بتوان به درستی ساعات کار زنان را محاسبه نمود (Haicault, 1984). دانیل لینارت^۱ در این زمینه می‌نویسد که در مسئله اشتغال «بیش از آنکه موضوع کار تعریف شود، این قرارداد کاری است که مدت استفاده از قابلیت‌های فرد را در یک فعالیت مشخص می‌کند» (Linhart, 2005: 7). بنابراین این زمان استخدام شده است که کارفرما از فرد می‌خرد و بابتش اجرت می‌پردازد. پس برابری که بین کار و زمان صرف شده برای آن، ایجاد می‌شود، ارزش کار را به یک کالا بدل می‌نماید (Linhart, 2005: 7). برعکس، در کار خانه، مشغولیت‌های متفاوتی بهم متصل می‌شوند و همین موضوع باعث سخت بودن محاسبه آنها می‌شود. «بخش‌های زیادی از مشغولیت‌های مربوط به کار خانه قابل تبدیل شدن به زمان قابل محاسبه نیست» (Haicault, 1984).

در یک جمع‌بندی باید اذعان نمود که به‌رغم فرامین دین اسلام در ارتباط با خانهداری و مطابقت قوانین داخلی جهت اجرای این دستورالعمل‌ها، در سیاست‌گذاری‌های کلان هیچ رویکردی خاصی نسبت به این شغل وجود نداشته است. هرچند در راستای اینکه زنان تشویق می‌شوند که با ازدواج به هنگام، فرزندآوری و حفظ امنیت کانون خانواده و تربیت نسل به خوبی انجام دهند، اما خانهداری تاکنون هیچ جایگاه خاصی در این سیاست‌های اجتماعی فرهنگی و اقتصادی نیافته است. «یکی از چالش‌های قابل توجه که در حوزه زنان و خانواده و با مرور احکام این حوزه در برنامه‌های توسعه قابل اشاره است، فقدان اجماع گفتمانی در حوزه

¹ Danièle Linhart

زنان و خانواده نسبت به اهداف و راهبردها در حوزه سیاست زن و سیاست خانواده و نسبت آنها با یکدیگر است. همان‌طور که در برنامه‌های توسعه نیز قابل رویت است، شاهد یک نوسان در میزان توجه به حوزه زنان یا خانواده در این برنامه‌ها هستیم، به نحوی که در برنامه سوم و چهارم سیاست زن (موضوع اشتغال و حمایت از زنان) بسیار پررنگ است و در مقابل سیاست خانواده به حاشیه رانده شده است. در عوض از برنامه پنجم به بعد تمرکز اصلی بر سیاست خانواده قرار گرفته است و تقریباً می‌توان گفت که سیاست روشنی در حوزه سیاست زن دنبال نشده است. با این وجود «در حوزه سیاست خانواده نیز علی‌رغم پرداختن به این موضوع در تمامی برنامه‌های توسعه به نظر می‌رسد اقدام مشخص و عملیاتی چندانی مورد توجه نبوده و بیشتر به احکام کلی بسنده شده است» (ارحامی، ۱۴۰۰: ۲-۳).

جمع‌بندی و ارائه پیشنهادات

تعریف خانه‌داری به عنوان یک شغل با قابلیت دریافت خدمات و مزایا: اعمال سیاست‌های حمایتی در قبال شغل خانه‌داری، می‌تواند ضامن احساس امنیتی مالی و روانی باشد که زنان خانه‌دار نیز مانند سایر افراد خانواده‌شان و نیز جامعه‌شان به آن نیازمند هستند. زن قرار نیست صرفاً به این دل‌نگرانی از آینده مبهم خود، محوریت خانواده را رها کرده و به دلیل ترس از آینده یا عدم تامین اقتصادی از جانب شوهر به سمت اشتغال در بیرون از خانه برود (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۹). اگر بخواهیم به این موضوع دقیق‌تر نگاه کنیم، می‌بایست متوجه این مسئله بود که این نگرانی زاینده شیوه زندگی امروزی و دل‌مشغولی‌هایست که در مقابل آینده و دوران سالخوردگی و به خصوص در نبود شریک زندگی (جدایی به دلیل طلاق و یا مرگ) و بیماری زنان می‌تواند داشته باشند. در ساختار خانواده‌های گسترده و سنتی گذشته، هرگز هیچ‌یک از اعضا خانواده به حال خود رها نمی‌شد. مسن‌ترها با وجود نظام سلسله‌مراتبی موقعیتی احترام‌برانگیز داشته و از خدمات کوچک‌ترها برخوردار بودند. در وضعیت فعلی واقعیت امر این است که با وجود هسته‌ای‌تر شدن خانواده و فردگرایی رشدیافته، شخص از کمک‌های جانبی در زمان نیاز به دلیل تنهای، پیری، بیماری و نیازمندی کمتر برخوردار می‌باشد. در نتیجه این مسئله می‌تواند برای بسیاری از زنان که سالهایی را قادرند برای خود اندوخته‌ای از بعد بیمه و بازنشستگی و حساب پسنداز داشته باشند، ولی همه سرمایه زمانی و بدنی خود را در خانواده و برای اعضا خانواده صرف می‌کنند، نگران‌کننده باشد. پس پر واضح است که برعکس اینکه موقعیت زن خانه‌دار تثبیت شده و در حمایت کانون خانواده به شمار می‌رود، برعکس می‌تواند در مواردی بسیار متزلزل و نگران‌کننده باشد. این موضوع صرفاً در رویکردهای سیاست‌گذاری دولت از بعد اقتصادی و اصلاح تعریف ارائه شده از کاری که این گروه کثیر ارائه می‌دهند، امکان‌پذیر خواهد بود.

مطابق با گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، زنان خانه‌دار حدود ۶۲ درصد از جمعیت زنان (به طور کلی) و حدود ۸۰ درصد از زنان متأهل را تشکیل می‌دهند. این رقم شامل حدوداً ۲۱ میلیون زن خانه‌دار می‌شود که بیشتر در گروه سنی ۳۰ تا ۳۴ سال قرار دارند و حدود ۶ درصد از آنها هرگز ازدواج نکرده‌اند (کریم‌پور، ۱۴۰۱).

استقرار حمایت‌های مالی و بیمه‌ای: بدون شک صرف دست‌بندی زنان خانه‌داری در ردیف شاغلین برای تحقق اهداف بالا کافی نخواهد بود. نیاز است که به دنبال این تعریف، آثار حقوقی شغل نیز بر آن مترتب شود. یکی از مهمترین آنها به نظام بیمه و برخورداری از بازنشستگی در سالهای سالمندی است. اولین حمایت پوششی که در برنامه دولت گنجانده شد، شامل برخی از حمایت‌های پوششی سازمان تامین اجتماعی در سال ۱۳۸۷ است که برای زنان با پرداخت مبلغی ماهیانه، آنها از برخی از خدمات تامین اجتماعی منتفع می‌گرداند. با این وجود نظام بیمه مذکور را آنطور که شریفی و همکاران مورد بررسی قرار داده‌اند، دارای نقایصی است: «اول اینکه بیمه برای زنان خانه‌دار به نرخ آزاد محاسبه می‌شود. در حالی که زنان خانه‌دار به خودی خود درآمدی ندارند تا چنین هزینه‌ای را به صورت ماهیانه به صندوق تامین اجتماعی بپردازند. دوم اینکه زنان خانه‌دار باید به مدت ۲۰ سال تمام، حق بیمه را به صندوق تامین اجتماعی بپردازند تا بعد از آن به عنوان بازنشسته مستمری دریافت کنند. این در حالی است که در این مدت از عمر مفید، حقوقی دریافت نمی‌کنند. سوم اینکه برای استفاده از حمایت‌های فوق، شرط سنی لحاظ شده است، بنابراین به طور طبیعی این بیمه شامل برخی از گروه‌های سنی نمی‌شود. (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۸)». این نواقص می‌طلبد که این موضوع به طور جدی مورد بازنگری قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

خانه‌داری یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در ادبیات مطالعات جنسیت به مثابه نماد نابرابری ساختاری در تقسیم کار اجتماعی مطرح شده و سال‌هاست که پژوهشگران تلاش می‌کنند جایگاه آن را به‌عنوان یک شغل مولد بازنشستگی کنند. این تلاش نه صرفاً به منظور جبران مالی، بلکه برای ارتقای منزلت اجتماعی زنانی است که با انجام کار خانگی، سهمی بی‌بدیل در بازتولید اجتماعی، تربیت نسل آینده و حفظ انسجام خانواده دارند. از منظر فمینیستی، نادیده گرفتن اقتصادی و حقوقی خانه‌داری، ابزاری برای بازتولید سلطه مردانه و تثبیت نابرابری ساختاری است؛ زیرا این فعالیت به‌واسطه قرار گرفتن در حوزه خصوصی، از شمول نظام‌های حمایتی و ارزش‌گذاری بیرونی کنار گذاشته می‌شود. در نقطه مقابل، در اندیشه اسلامی خانه‌داری نه تنها وظیفه زن تلقی نشده، بلکه مستحق اجرت نیز دانسته شده است. مطابق با مبانی فقه امامیه، زن می‌تواند برای فعالیت‌هایی مانند شیردهی، انجام کارهای خانه و

مراقبت از فرزندان، مطالبه اجرت‌المثل نماید و نفقه نیز به‌عنوان یک حق مالی مستقل برای او در نظر گرفته شده است. این بینش فقهی در قوانین ایران، به‌ویژه در قانون مدنی و رویه قضایی دیوان عالی کشور، منعکس شده است. با این حال، در عمل به دلیل غلبه ساختارهای عرفی مبتنی بر روابط عاطفی درون خانواده، بسیاری از زنان از طرح چنین مطالباتی خودداری می‌کنند و این امر موجب کم‌رنگ‌شدن کارکرد حمایتی این مقررات شده است. علیرغم تأکید سیاست‌های کلان نظام جمهوری اسلامی ایران بر خانواده‌محوری و تشویق زنان به ایفای نقش فعال در فضای خانگی، خانه‌داری هنوز به‌عنوان یک شغل به رسمیت شناخته نشده و فاقد چارچوب نهادی مشخص برای برخورداری از حمایت‌های اجتماعی، بیمه‌ای و بازنشستگی است. این شکاف میان ارزش‌گذاری گفتمانی و بی‌توجهی اجرایی، جایگاه زنان خانه‌دار را در موقعیتی آسیب‌پذیر قرار داده است؛ به‌ویژه در دوره سالمندی، بیماری یا در صورت بروز طلاق و فقدان سرپرست. از این‌رو، ضرورت دارد که سیاست‌گذاران با الهام از آموزه‌های فقهی، نظریات عدالت جنسیتی، و تجربه نظام‌های پیشرفته، خانه‌داری را در نظام اشتغال، حمایت اجتماعی و بازنمایی قانونی بازتعریف کنند. در نهایت، اتخاذ رویکردی نو در قبال خانه‌داری به‌عنوان فعالیتی مولد، مستلزم طراحی سیاست‌هایی است که نه تنها بر نقش مادرانه و همسرانه زنان تأکید دارد، بلکه آن را از منظر حقوق اقتصادی و اجتماعی نیز مورد شناسایی قرار داده و از زنان خانه‌دار به‌صورت نظام‌مند، مادی و معنوی حمایت کند. چنین رویکردی می‌تواند هم‌راستا با آرمان‌های خانواده‌محور نظام جمهوری اسلامی ایران، زمینه‌ساز ارتقای عدالت اجتماعی و کرامت انسانی برای نیمی از جمعیت کشور باشد.

پیشنهادهای سیاستی برای بازتعریف و حمایت از خانه‌داری به‌مثابه شغل

۱- شناسایی قانونی خانه‌داری به‌عنوان شغل:

تدوین یک بند مستقل در قوانین کار یا تأمین اجتماعی که خانه‌داری را به‌عنوان شغل غیررسمی اما مولد به رسمیت بشناسد و برای آن تعاریف روشنی در حوزه مسئولیت، ارزش افزوده، و ارتباط با سایر فعالیت‌های اقتصادی ارائه کند.

۲- ایجاد نظام بیمه‌ای ویژه برای زنان خانه‌دار

طراحی و اجرای سازوکاری حمایتی در قالب بیمه بازنشستگی، درمان و ازکارافتادگی برای زنان خانه‌دار که می‌تواند از طریق مشارکت دولت، نهادهای حمایتی یا همسران آنان تأمین مالی شود. این اقدام باعث کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی زنان در دوران سالمندی و هنگام بروز بحران‌های خانوادگی خواهد شد.

۳- تشویق به پرداخت اجرت‌المثل در زندگی زناشویی:

گسترش آگاهی عمومی و ترویج فرهنگی مبنی بر شناسایی حقوق مالی زنان در قبال انجام کارهای خانه، از جمله اجرت‌المثل ایام زوجیت. در این زمینه، نهادهایی مانند صداوسیما، آموزش و پرورش، و وزارت ارشاد می‌توانند با تهیه محتوای آموزشی و رسانه‌ای، این مطالبه را در بستر اجتماعی مشروع سازند.

۴- افزایش حمایت‌های مالیاتی و یارانه‌ای برای خانواده‌های دارای زنان خانه‌دار:

ایجاد معافیت‌های مالیاتی، اختصاص یارانه‌های هدفمند، یا بسته‌های حمایتی ویژه برای خانواده‌هایی که نقش مراقبتی، تربیتی و حمایتی توسط زن خانه‌دار انجام می‌شود، به‌منظور جبران مشارکت غیرمستقیم آنان در رفاه اجتماعی.

۵- درج فعالیت‌های خانگی در نظام آماری رسمی کشور:

اصلاح نظام آماری مرکز آمار ایران به‌منظور گنجانیدن فعالیت‌های خانهداری در حساب‌های ملی و محاسبه ارزش اقتصادی آن در تولید ناخالص داخلی (GDP)، با هدف بازتاب اهمیت واقعی این فعالیت در ساختار اقتصادی کشور.

۶- ایجاد مراکز مهارت‌افزایی و توانمندسازی زنان خانه‌دار:

راه‌اندازی دوره‌ها و مراکز آموزشی برای ارتقای مهارت‌های مدیریتی، مراقبتی، سواد رسانه‌ای و سلامت روان برای زنان خانه‌دار، با رویکردی که نقش آنان در توسعه اجتماعی و تربیت نسل آینده را تقویت نماید.

استناد به این مقاله: سنجری مقدم، فریبا، رئیسی، روح‌الله، آذریان، حبیب‌الله. (۱۴۰۴). بررسی جایگاه اشتغال زنان به خانهداری در سیاستگذاری‌های جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۰)، ۵۴-۷۹.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- احمدیه، مریم (۱۳۸۳)، «حق اجرت‌المثل و نحله در یک بررسی حقوقی»، *مطالعات راهبردی زنان*، شماره ۲۵. <https://ensani.ir/fa/article/107221/>
- احمدزاده، سیدحسین (۱۴۰۰)، «بررسی اجرت‌المثل کارهای زن از منظر فقه، حقوق افغانستان و ایران»، *تشریح معارف اسلامی و حقوق خصوصی*، شماره ۳، صص ۱۱۷-۱۵۳.
- ارحامی، آسیه (۱۴۰۱)، «گزارش تحلیل و ارزیابی محتوایی برنامه‌های شش‌گانه توسعه در حوزه زنان و خانواده»، *دفتر مطالعات فرهنگی و آموزش (گروه زنان و خانواده)*، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- امین‌فر، صبورا (۱۳۹۳)، «بررسی نگرش زنان جوان درباره منزلت نقش خانه‌داری»، *فصلنامه دین و سیاست فرهنگی*، شماره دوم، پاییز ۱۳۹۳، صص ۱۲۱-۱۴۱.
- باقری، شهلا (۱۳۹۱)، «ارزیابی برنامه پنجم توسعه و راهبردهای برای بهبود فرایند نظام‌سازی در حوزه زنان و خانواده»، *کتاب‌اندیشه‌های راهبردی، زن و خانواده*، ۱۳۹۱.
- بجنوردی، سیدحسن (۱۴۱۹ق) *القواعد الفقهیه*، قم: الهادی.
- بر، ویوین (۱۳۸۳) *جنسیت و روانشناسی اجتماعی*، ترجمه حبیب‌احمدی، شیراز: نشر نوید.
- برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۷ جمعی از اندیشمندان مسلمان (۱۳۸۵)، «پیش‌نویس منشور حقوق و مسئولیت‌های زن در نظام اسلامی»، *مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی حقوق و مسئولیت‌های زن در نظام اسلامی*، تهران: معاونت فرهنگی مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- حسینی (کهلاتی)، نعمت‌الله (۱۳۸۴)، *نقش زنان صالحه در اصلاح جامعه، چاب اول*، قم: عصر انقلاب.
- خبرگزاری دانشجویان ایران «ایسنا» (۱۳۹۸)، «چند درصد زنان ایرانی «خانه‌دار» هستند؟»، *ایسنا*، ۶ خرداد ۱۳۹۸، کد خبر، ۹۸۰۳۰۴۰۱۵۶۲.
- <https://www.isna.ir/news/98030401562/>
- امیدی، رضا (۱۴۰۰) «برنامه‌های حمایت اجتماعی از زنان، بخش اول مطالعه برنامه‌های توسعه کشور (۱۴۰۰-۱۳۶۸)»، *معاونت رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی*.
- سمواتی، زهرا؛ سطوتی، جعفر؛ زرننگ، محمد (۱۳۹۵)، «تحلیلی بر جایگاه زن و خانواده در برنامه‌های توسعه‌ای در اسناد فرادستی نظام»، *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال هشتم، شماره ۲، صص ۴۹-۶۸.
- شرفی، الهام؛ رهایی، سعید؛ راعی، مسعود (۱۳۹۶)، «عدالت‌سنجی «شغل خانه‌داری» زنان خانه‌دار»، *آموزه‌های فقه مدنی*، شماره ۱۵، صص ۱۵۹-۱۸۴.
- هام، مگی (۱۳۸۲)، *فرهنگ نظریه‌های فمینیستی*، ترجمه فیروزه مهاجر و دیگران، تهران: نشر توسعه.
- ۲- منابع فرانسوی
- Cartier, Marie, et al. (2021), « Allez, les pères ! Les conditions de l'engagement des hommes dans le travail domestique et parental », *Travail, genre et sociétés*, vol. 46, no. 2, pp. 33-53.
- Chateau, Anne; Fouquet, Annie (1981a), « Peut-on mesurer le travail domestique? », *Économie et statistique*, 136 : 29.
- Delphy, Chrisrine (1978), "Travail ménager ou travail domestique", Andrée Michel (dir), *Les femmes dans la société marchande*. Paris, Presses universitaires de France, pp. 39-54.
- Dussuet, Anne. (2017). « Le travail domestique : une construction théorique féministe interrompue ». *Recherches féministes*, 30(2), 101-117.
- Haicault, Monique (1984), "La gestion ordinaire de la vie en deux", *Sociologie du travail*, 3 : 268-275.
- Kergoat, Dannièle (1981), « Le travail des femmes – Saliariat et travail domestique », *Critique de l'économie politique*, 17 : 3-7.
- Vandelac, Louise (1988), "L'économie domestique à la sauce marchande... ou les évaluations monétaires di travail domestique", *Du travail et de l'amour-les dessous de la production domestique*. Montréal, Saint-Martin : 183-256.
- Fraser, N. (2008). Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, and participation. In *Geographic thought* (pp. 72-89). Routledge.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Revised Edition). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cartier, Marie, et al. (2021), « Allez, les pères ! Les conditions de l'engagement des hommes dans le travail domestique et parental », *Travail, genre et sociétés*, vol. 46, no. 2, pp. 33-53.

- Bagheri, Sh. (2012). Evaluation of the Fifth Development Plan and strategies to improve systematization in the field of women and family. *Strategic Thinking Series on Women and Family*. {In Persian}
- Bejnourdi, S. H. (2040 A.D.). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*. Qom: Al-Hadi. {In Persian}
- Burr, V. (2004). *Gender and Social Psychology* (H. Ahmadi, Trans.). Shiraz: Navid Publishing. {In Persian}
- Cartier, Marie, et al. (2021), « Allez, les pères ! Les conditions de l'engagement des hommes dans le travail domestique et parental », *Travail, genre et sociétés*, vol. 46, no. 2, pp. 33-53.
- Chadeau, Anne; Fouquet, Annie (1981a), « Peut-on mesurer le travail domestique? », *Économie et statistique*, 136 : 29.
- Delphy, Chrisrine (1978), "Travail ménager ou travail domestique", Andrée Michel (dir), *Les femmes dans la société marchande*. Paris, Presses universitaires de France, pp. 39-54.
- Dussuet, Anne. (2017). « Le travail domestique : une construction théorique féministe interrompue ». *Recherches féministes*, 30(2), 101–117.
- Haicault, Monique (1984), "La gestion ordinaire de la vie en deux", *Sociologie du travail*, 3 : 268-275.
- Kergoat, Dannièle (1981), « Le travail des femmes – Salariat et travail domestique », *Critique de l'économie politique*, 17 : 3-7.
- Vandelac, Louise (1988), "L'économie domestique à la sauce marchande... ou les évaluations monétaires di travail domestique", *Du travail et de l'amour-les dessous de la production domestique*. Montréal, Saint-Martin : 183-256.
- Fraser, N. (2008). Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, and participation. In *Geographic thought* (pp. 72-89). Routledge.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Revised Edition). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- A Group of Muslim Scholars. (2006). Draft charter on women's rights and responsibilities in the Islamic system. Tehran: *Cultural Department of the World Forum for Proximity of Islamic Schools of Thought*. {In Persian}
- Ahmadbeh, M. (2004). The right to *Ojrat al-Mithl* and *Nahleh*: A legal analysis. *Women's Strategic Studies*, No. 25. Retrieved from <https://ensani.ir/fa/article/107221/> {In Persian}
- Ahmadzadeh, S. H. (2021). A study of women's right to *Ojrat al-Mithl* from the perspective of Islamic jurisprudence, Afghan and Iranian law. *Islamic Studies and Private Law Journal*, 3, 117–153. {In Persian}
- Aminfar, S. (2014). Young women's perception of the social status of housework. *Religion and Cultural Policy Quarterly*, 2, 121–141. {In Persian}
- Arhami, A. (2022). Analytical report on the content of the six development programs in the field of women and family. *Research Center of the Islamic Consultative Assembly*. {In Persian}
- Bagheri, Sh. (2012). Evaluation of the Fifth Development Plan and strategies to improve systematization in the field of women and family. *Strategic Thinking Series on Women and Family*. {In Persian}
- Bejnourdi, S. H. (2040 A.D.). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*. Qom: Al-Hadi. {In Persian}
- Burr, V. (2004). *Gender and Social Psychology* (H. Ahmadi, Trans.). Shiraz: Navid Publishing. {In Persian}
- Cartier, Marie, et al. (2021), « Allez, les pères ! Les conditions de l'engagement des hommes dans le travail domestique et parental », *Travail, genre et sociétés*, vol. 46, no. 2, pp. 33-53.
- Chadeau, Anne; Fouquet, Annie (1981a), « Peut-on mesurer le travail domestique? », *Économie et statistique*, 136 : 29.
- Delphy, Chrisrine (1978), "Travail ménager ou travail domestique", Andrée Michel (dir), *Les femmes dans la société marchande*. Paris, Presses universitaires de France, pp. 39-54.
- Dussuet, Anne. (2017). « Le travail domestique : une construction théorique féministe interrompue ». *Recherches féministes*, 30(2), 101–117.
- Economic, Social and Cultural Development Plans (1989–2028). {In Persian}
- Fraser, N. (2008). Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, and participation. In *Geographic thought* (pp. 72-89). Routledge.
- Haicault, Monique (1984), "La gestion ordinaire de la vie en deux", *Sociologie du travail*, 3 : 268-275.
- Ham, M. (2003). *Dictionary of Feminist Theories* (F. Mohajer et al., Trans.). Tehran: Tose'e Publishing. {In Persian}
- Hosseini (Kahlai), N. (2005). The role of righteous women in reforming society. Qom: *Asr-e Enqelab*. {In Persian}
- Iranian Students News Agency (ISNA). (2019). What percentage of Iranian women are housewives? *ISNA*, May 27. Retrieved from <https://www.isna.ir/news/98030401562/> {In Persian}
- Kergoat, Dannièle (1981), « Le travail des femmes – Salariat et travail domestique », *Critique de l'économie politique*, 17 : 3-7.
- Omidi, R. (2021). Social support programs for women: Part one – Analysis of Iran's development plans (1989–2021). *Ministry of Cooperatives, Labour and Social Welfare, Social Welfare Department*. {In Persian}

Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Revised Edition). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Samavati, Z., Sotouti, J., & Zarang, M. (2016). An analysis of the status of women and family in Iran's upstream policy documents. *Iranian Journal of Social Development Studies*, 8(2), 49-68. {In Persian}

Sharifi, E., Rahaei, S., & Raei, M. (2017). Justice analysis of the occupation of housewifery. *Teachings of Civil Jurisprudence*, No. 15, 159-184. {In Persian}

Vandelac, Louise (1988), "L'économie domestique à la sauce marchande... ou les évaluations monétaires di travail domestique", *Du travail et de l'amour-les dessous de la production domestique*. Montréal, Saint-Martin : 183-256.